

IDEOLOGIJA I NJEN ODNOS SA KULTUROM U RADU STJUARTA HOLA

Ideology and its relation to culture in the work of Stuart Hall

APSTRAKT: Glavnu temu rada čini Holovo shvatanje ideologije. Da bismo ovo objasnili prvo ćemo elaborirati njegovu teorijsku poziciju i shvatanje društva kao kompleksnog totaliteta međupovezanih elemenata. U okviru ovoga ćemo prikazati kako Hol objašnjava odnos kulture sa ostalim elementima društvenog totaliteta. Njegovo shvatanje ideologije biće podjeljeno na dva dela: prikaz njenog (1) internog mehanizma funkcionisanja i (2) prikaz njenih efekata. U okviru prvog dela objasnićemo odnos ideologije i kulture u njegovoj teoriji. Potom ćemo prikazati kritike Holovog shvatanja ideologije kao i rešenja koja on nudi za njih. Na kraju ćemo ukazati na epistemološki problem odnosa njegove teorije ideologije sa kriterijumom naučne objektivnosti kao kontradikcije koju on ne uspeva da reši.

KLJUČNE REČI: ideologija, kultura, Stjuart Hol.

ABSTRACT: The main subject of this paper is Halls understanding of ideology. In order to explain this we will first elaborate his theoretical position and his understanding of society as a complex totality of interconnected elements. In this part we will also show how Hall explains the relationship of culture to other elements of the social totality. His understanding of ideology will be divided into two sections: (1) the elaboration of its internal mechanism of operation and (2) the elaboration of its effects. In the first part we will explain the relationship of culture and ideology in his theory. Afterwards we will show some criticism of Halls understanding of ideology as well as some of the solutions to them that Hall provides. In the end we will point to the epistemological problem of the relationship of his theory to the criteria of scientific objectivity as a contradiction that he doesn't manage to solve.

KEY WORDS: ideology, culture, Stewart Hall.

1 milanurosevic1993@yahoo.com

1. Uvod

Sa problematikom ideologije, kulture i subjektivnosti, što čini centralnu temu ovog rada, Stjuart Hol (Stuart Hall) se suočio u ranim periodima života. Rođen u Kingstonu na Jamajci 1932. godine (Procter, 2004: 4) Hol je odrastao u, kako on tvrdi: „porodici niže srednje klase koja je pokušavala da bude porodica srednje klase koja je pokušavala da bude porodica više srednje klase koja je pokušavala da bude engleska viktorijanska porodica“ (Hall, 1987: 45). Naime, njegova porodica se sastojala od, sa jedne strane, oca koji je rođen u porodici niže srednje klase i, sa druge strane, majke koja je pripadala višoj srednjoj klasi (Hall and Chen, 2005: 486). Holovu porodicu je karakterisao diverzitet društvenih položaja koji su bili artikulisani od materijalnih i rasnih faktora². Prema njegovim tvrdnjama, obe strane porodice su težile identifikaciji sa engleskim kolonizatorima i izražavale su prezir prema kulturi nižih slojeva na Jamajci (Hall and Chen, 2005: 486–487). Hol ulazi u sukob sa ostatkom porodice pošto odbija da se prilagodi njihovim aspiracijama ka životu kolonizatora. Ovo rezultira njegovim učlanjenjem u antiimperijalistički “Pokret za nezavisnost” (Hall and Chen, 2005: 487–488). Postojao je, dakle, oštar sukob između njegovih ličnih aspiracija i aspiracija njegove porodice koja ga je usled toga odbacila. Konačan ishod ovog sukoba je Holov odlazak na studije u Britaniju 1951. godine usled njegove želje da pobjegne iz navedenog okruženja (Procter, 2004: 5).

Možemo videti da se Hol od početka svog odrastanja oštro suočava sa fenomenom *razlike* koji će ga pratiti tokom celog akademskog rada. Pod pojmom *razlike* Hol misli na različitost elemenata društvenog i kulturnog sveta koji uprkos ovoj različitosti formiraju jedinstvo (Hall, 1985: 92). Ovaj fenomen ga dovodi do ideja strukturalizma kao, prema njegovom mišljenju, najpogodnijih za razumevanje društvene stvarnosti. On u dodir sa strukturalizmom dolazi preko Altiserovih (Althusser) ideja koje kombinuje sa drugim poststrukturalističkim autorima kao što su Fuko (Foucault) i Lakan (Lacan) ali i sa Gramšijevim (Gramsci) marksizmom, da bi formirao jedinstvenu teorijsku poziciju. Ova pozicija mu omogućava da misli fenomen *razlike* kao protivrečno “jedinstvo u različitosti” (Hall, 1985: 92). Drugi fundamentalni problem koji je Hol pokušao da reši se odnosi na subjektivnost. Naime, sam pokušaj govora o ličnoj istoriji kod Hola izaziva otpor usled činjenice da autobiografski narativ postulira prvenstvo i autoritet sopstva (Hall, 2005a: 261). Uzrok ovog otpora je u rascepljenosti njegovog ličnog identiteta, što je uzrokovano iskustvima iz perioda njegovog odrastanja³. Navedena iskustva će snažno uticati na Holovo shvatanje subjektivnosti i identiteta, te će se njegova teorija razvijati u pravcu oštre kritike kartezijanskog koncepta jedinstvenog subjekta.

2 Hol tvrdi da su u tom periodu pripadnici više klase na Jamajci imali svetliju boju kože, a niže klase tamniju (Hall and Chen, 2005: 486). Vidimo da se on od najranijih perioda života suočava sa kompleksnošću integracije ekonomskih i kulturnih faktora

3 „Znam samo šta nisam: nisam ono što je moja porodica očekivala da postanem i nisam na mestu koje mi je društvo pripisalo. U tom smislu nemam nikakvu ideju o tome ko sam. Otuda ne iznenađuje mnogo to što sam antiesencijalista...“ (Hol, 2012: 170).

Pomenuti fenomen razlike, u Holovom shvatanju, biva razrešen njegovom konceptualizacijom društvenog totaliteta, od čega će početi naš rad. Kada je u pitanju problematika subjektivnosti Hol ovo razrešava formiranjem novog shvatanja subjekta, koje ga više ne razumeva kao nezavisnog i jedinstvenog aktera. U njegovoj viziji subjekt postaje učinak ideologije koja postaje centralni pojam njegovog rada. Ona ovo mesto zauzima pošto predstavlja kopču koja mu omogućuje da istovremeno razreši i objedini navedenu problematiku razlike i subjekta. U nastavku ćemo pokazati kako, u kombinaciji sa pojmom kulture, ideologija igra ovu ulogu u njegovoj teoriji.

2. Holova teorijska pozicija i inspiracija – „marksizam bez garancija”

Shvatanje ideologije u Holovom radu je jednako povezano sa njegovim ranim životnim iskustvima, koliko i sa iskustvima u njegovom kasnijem intelektualnom i političkom radu. Naime, 1956. godine, pod uticajem događaja u Budimpešti, Hol se pridružuje Novoj levlci u Britaniji (Hall, 2005a: 263). Prema njegovim rečima, on ovo čini usled želje da utiče na stvaranje nove i drugačije marksističke teorije kao i drugačijeg političkog pokreta. On ulazi u marksizam, kako tvrdi: „... unazad, protiv sovjetskih tenkova“ (Hall, 2005a: 263). Dakle, njegova primarna inspiracija je reforma marksizma, on ulazi u marksističko teoretsko polje kritičan prema SSSR i dogmatskim verzijama marksizma. Holove glavne mete u okviru marksizma su prevashodno ekonomski redukcionizam, tj. determinizam, marksistička filozofija istorije i posledično evropocentrizam. Njegova teorijska pozicija se razvija na osnovu kritike i prerade određenih marksističkih ideja što je usko povezano i sa društvenim okolnostima u kojima je tada stvarao. Tokom ovog perioda Nova levica otkriva da postoje i druge društvene grupe pored radničke klase sa kojima se može ostvariti saradnja u političkoj borbi (Đorđević, 2008: 53). Ove grupe prvenstveno čine žene, pripadnici drugih rasa i kolonizovani narodi. Takav razvoj događaja postavlja kulturu kao sferu društva u daleko značajniji položaj nego što je imala do tada i ona postaje polje društvenih sukoba, a posledično i polje teoretizacije (Đorđević, 2008: 53). Navedeni uslovi stvaraju potrebu za novom teorijskom perspektivom koja će uzeti u obzir novonastali značaj kulture.

Susret Hla sa marksizmom se može videti kao susret sa problemom. On je u ovom periodu video marksizam kao perspektivu koja je trebala biti usklađena sa novonastalim teorijskim i političkim potrebama (Hall, 2005a: 264). Njegova teorijska pozicija se može videti kao pokušaj integracije marksizma sa onim što se naziva „lingvistički obrt“ ili, kako Hol to naziva, „otkriće tekstualnosti“ (Hall, 2005a: 270). Ova teorijska struja kulturu percipira kao vid tekstualne prakse, tj. kao fenomen koji funkcioniše kroz sferu značenja ili diskurzivnosti. Hol usvaja ovakvu teorijsku poziciju, ali tvrdi da ona nije dovoljna za objašnjenje kulture (Hall, 2005a: 270–271). Iz ovog razloga on svoj teorijski poduhvat kreiranja adekvatne teorije koncipira kao pokušaj integracije diskurzivnog viđenja kulture

sa marksizmom. Njegova teorija teži da integriše društvene odnose u kulturi sa odnosima u ostalim sferama (Hol, 2017: 77).

U ovom delu rada naša namera je da pokažemo na koji način Hol koncipira funkcionisanje društvenog totaliteta, da bismo odredili mesto kulture u njegovoj teoriji, u okviru koje teorija ideologije nalazi svoje mesto. Pod "društvenim totalitetom" podrazumevamo celinu društvenog sistema kao skupa elemenata koji se nalaze u određenom međuo odnosu (Jay, 1984: 179). Za Hola glavne elemente ovog totaliteta čine ekonomska, politička i kulturna sfera (Hall 1985: 94). Način na koji on razvija svoje viđenje društvenog totaliteta se najbolje može prikazati kroz njegovu kritiku klasičnog marksističkog shvatanja ideologije. Ovo će nam nadalje pomoći da pokažemo kako Hol razvija svoju teorijsku perspektivu na kritici marksizma. Njegove tri osnovne kritike ovog shvatanja su: (1) materijalistička teza – ideje se vide kao epifenomeni materijalnih sila, (2) deterministička teza – ideje su zavisne od promena u ekonomskoj sferi, (3) teza o fiksiranoj korespondenciji – postoji nužno poklapanje između društvenog položaja i određenih ideja (Hall, 2005b: 28). Holova osnovna zamerka se tiče krutog marksističkog determinizma i ekonomskog redukcionizma. Tačnije, Hol se ovde oslanja na Altisera i njegovu kritiku ortodoksnog marksističkog shvatanja društvenog totaliteta kao determinisanog ekonomskom bazom. Altiser ovakvo shvatanje naziva "ekspresivna kauzalnost" i pod njom podrazumeva viđenje društvenog totaliteta kao determinisanog određenom „suštinom“ koja se u njemu nalazi, dok su ostali njegovi delovi samo njeni odrazi (Altise 1971: 98–99). Hol ovakvu kritiku primenjuje na pojam ideologije i tvrdi da je ortodoksnog marksističko shvatanje koncipira kroz metaforu „pojave“ i „suštine“ (Hall, 2005b: 37). Ova metafora podrazumeva da se određen fenomen vidi kao pojavni oblik drugog fenomena, koji čini njegovu suštinu, drugim rečima „istina“ ideologije se nalazi negde drugde, a ona je samo njena distorzija (Hall, 2005b: 37).

Determinizam, koji Hol kritikuje, obuhvata ekonomski redukcionizam, ali takođe i svako drugo svođenje ideologije na odraz fenomena koji se nalaze u drugoj društvenoj sferi. Ova kritika se odnosi na ona shvatanja, koja smatraju da postoji nužna korespondencija između određene klase, tj. klasnog položaja i određenih ideja. Hol ovakve tvrdnje odbacuje na istim osnovama kao i tvrdnje ekonomskog redukcionizma, optužujući ih za „funkcionalizam“. Pod ovim on podrazumeva da se funkcionisanje ideologije svodi na njeno služenje drugim elementima društvenog totaliteta. Ovde je najbolji primer koncept "vladajuće ideologije", kao sredstva za održavanje radničke klase u potlačenom položaju, sa namerom sprečavanja revolucije (Hall, 2005b: 29–30). Ovakva ideja o "nužnoj korespondenciji", za Hola, podrazumeva neopravdanu metafizičku pretpostavku koju on teži da kritikuje (Grossberg, 2005: 155). Tačnije, on teži da kritikuje stvaranje neopravdanih korespondencija između različitih društvenih sfera, u ovom slučaju ekonomske i kulturne tj. ideološke (Grossberg 2005: 155). Predmet njegove kritike se i ovde može videti kao određen oblik ekspresivne kauzalnosti, pošto shvatanja koja on naziva "funkcionalističkim" impliciraju da je sfera nadgradnje epifenomen ekonomske baze i događaja u njoj.

Ovo nas dovodi do Holove kritike marksističke filozofije istorije, tj. ideje o nužnim istorijskim stadijumima kroz koje svako društvo mora proći, a posledično i do kritike evropocentrizma. Kritika ekspresivnog kauzaliteta u ortodoksnom marksizmu ne može izbeći kritiku istoricizma sadržanog u ovakvom shvatanju društvenog totaliteta. Shvatanje totaliteta kao determinisanog ekonomskom bazom, čije razvijanje čini motor istorije, podrazumeva da svi oblici nadgradnje moraju uzeti isti, nužan, oblik pri svakoj promeni ekonomske baze. Ovo znači da sva društva moraju proći kroz iste stadijume koji se sastoje od istog oblika nadgradnje pri svakom stadijumu razvitka ekonomske baze⁴. Nadgradnja se razvija kao odraz promena baze koja je njena „suština“. Pored Altiseru ovde se Hol oslanja i na Gramšija i njegovu kritiku pozitivizma pri koncipiranju istorijskog kretanja u društvenim naukama (Hall 2005: 69–70; Gramši 1959: 107–108). Gramši se protivi prebacivanju pojma „naučnog zakona“ iz prirodnih u društvene nauke. Za njega ovo znači da se, takođe, preuzima i vulgarno shvaćena mehanička kauzalnost koja ne uzima u obzir istorijsku raznolikost (Gramši, 1959: 107–108).

Da bi marksističku teoriju prilagodio analizi sfere kulture, Hol razvija teoriju društvenog totaliteta koja podrazumeva njenu relativnu autonomiju. On počinje ovaj razvitak rešavanjem problematičnosti ekspresivne kauzalnosti u marksizmu kroz ponovno okretanje Altiseru, ali takođe i radovima Ernesta Laclaua (Ernesto Laclau). Okretanje Altiseru ga dovodi do njegove ideje društvenog totaliteta kao kompleksne, nadodređene strukture i ideje strukturalnog kauzaliteta (Altise 1971: 108–109). Kompleksna struktura podrazumeva da je društveni totalitet skup međupovezanih elemenata koji su „ujedinjeni u razlici“, tj. totalitet je kompleksan jer su različiti elementi pripojeni specifičnim relacijama (Hall, 1985: 94). Pojam nadodređenosti se odnosi na vid uzročnosti u ovoj kompleksnoj strukturi i Hol ga uvodi sa namerom da njime reši problem redukcionizma. On podrazumeva da nijedan od elemenata date strukture nije onaj koji određuje ostale elemente, već je svaki element određen svojim odnosom sa ostalim elementima (Altise, 1971: 111–112). Uzročnost je u samoj strukturi, tačnije u relacijama između elemenata i načinima njihovog kombinovanja (Althusser, 1975: 194–195). Značajno je napomenuti da Altiser društveni totalitet vidi kao složen, međupovezan skup praksi. Pod ovim on podrazumeva da politički, ekonomski i kulturni (Altiser ga naziva ideološki) elementi totaliteta ne čine neke krute celine, već skupove radnji koje se kombinuju i pripajaju, čime proizvode društveni totalitet (Altise, 1971: 145). Svaka od ovih praksi se sastoji od tri elementa koje on naziva „opštosti“, a pojam prakse koncipira na osnovu marksističkog shvatanja procesa rada. Elementi prakse su: (1) prvobitni materijal na kome se obavlja praksa, (2) sredstva vršenja prakse i (3) proizvod vršenja prakse⁵ (Altise, 1971: 162–172). Hol u potpunosti preuzima ovakvo Altiserovo

4 Pri kritici evropocentrizma marksističke teorije, Hol se eksplicitno poziva na svoja lična iskustva kao inspiraciju za ovu kritiku. On tvrdi da dolazi iz društva koje nije „evoluiralo“ u kapitalistički način proizvodnje, već mu je kapitalistička ekonomija nametnuta spolja, putem kolonizacije (Hall, 2005a: 264).

5 Pored političke, ekonomske i ideološke, Altiser uvodi i pojam „teorijske prakse“, čije principe sam pokušava da razvije (Altise, 1971: 151–154). Ova praksa podrazumeva razvitak novih

shvatanje društvenog totaliteta i njegovih elemenata. Kasnije ćemo videti značaj ovoga za njegovo shvatanje kulture (Hall, 2005c: 73).

Iako je Altiser pokušao da zadrži primat ekonomske baze tvrdeći da je ona odlučujuća “u poslednjoj instanci” (Altiser, 2009: 17), Hol ovu ideju odbacuje, kritikujući je kao “poslednje stecište težnje za teorijskom sigurnošću” (Hall, 2005b: 44). Teorijska sigurnost, za njega, podrazumeva stanovište teoretičara prema kojem je istina društvene stvarnosti već otkrivena kroz određene teorijske koncepte, te je dovoljno ove koncepte primenjivati pri analizi novih fenomena. Ovo za Hologa vodi ortodoksiji i rigidnosti teorije koja nadalje neće biti sposobna za nove uvide i razumevanje fenomena koji se ne poklapaju sa njenim prethodno formulisanim okvirom (Hall, 2005b: 44–45).

Stoga Hologa možemo razumeti kao “holističkog strukturalistu”, na tragu Rabinova (Rabinow) i Drajfusa (Dreyfus) (Drajfus i Rabinov, 2017: 20–21). Pod ovim se misli da, za Hologa, pri određivanju elemenata strukture primat imaju relacije. Drugim rečima, on smatra da relacije određuju elemente, a da van njih elementi mogu imati potpuno drugačije određenje⁶.

U daljem razvitku svoje teorije Hol mora da ustanovi način na koji se elementi društvenog totaliteta kombinuju u strukture. Ovo je značajno, pošto je za Hologa struktura osnovni uzročni pokretač društvenog totaliteta, a ona se shvata kao forma koju u određenom trenutku ima kombinacija njegovih elemenata. Ovde dolazimo do najvažnijeg termina u Holovoj teoriji, a to je pojam artikulacije koji preuzima od Ernesta Laklaua. Laklau pojam artikulacije rezerviše za oblast ideja i određuje ga kao skup diskurzivnih praksi koje uspostavljaju veze između koncepata (Laclau, 1977: 7). Laklau smatra da je kod prakse artikulacije najznačajnije to da: (1) ona uspostavlja ne-nužne veze, tj. veze koje se ne zasnivaju na logičkim već na istorijski kontingentnim relacijama (Laclau, 1977: 7), (2) ove veze uključuju elemente u šire celine na takav način da se identitet elemenata menja ovim uključenjem (Laclau and Mouffe, 2001: 105). Vidimo da Laklauova ideja artikulacije dopunjuje Holovu viziju društvenog totaliteta kao kompleksne strukture, tako što mu obezbeđuje novi termin kojim se formiranje ove strukture može objasniti. Drugim rečima, artikulacija unosi dinamiku u strukturu totaliteta objašnjavajući kombinovanje njegovih elemenata.

Kada je u pitanju Holova implementacija pojma artikulacije on odbacuje Laklauovo insistiranje na korišćenju ovog pojma isključivo u diskurzivnoj sferi. On pojam artikulacije proširuje na različite društvene sfere koristeći ga da bi objasnio način funkcionisanja društvenog totaliteta i time pružio svoju viziju

saznanja (Opštost III) kroz rad na već postojećim (Opštost I) putem teorijskih koncepata (Opštost II) (Altise, 1971: 162–172). Holov rad na marksističkoj teoriji u velikoj meri uzima ovakav oblik. U njegovom radu Opštost I čini klasična marksistička teorija, Opštost II novonastali teorijski koncepti strukturalizma, poststrukturalizma i „jezičkog obrta“ generalno, a Opštost III nova teorija „marksizma bez garancija“ koja omogućava realitvnu autonomiju kulture u okviru marksizma.

6 Rabinov i Drajfus holistički strukturalizam suprotstavljaju atomističkom prema kojem su elementi potpuno određeni van strukture i mogu se kombinovati na različite načine, ali u svakoj strukturi igraju istu ulogu. Kao primer ovoga oni daju analizu bajki u delu “Morfolgija bajke” autora Vladimira Propa (Drajfus i Rabinov, 2017: 20).

odnosa baze i nadgradnje (Hall, 2005f: 145–146; Hall, 1977: 43–72). Zasad pojašnjenja Holovog shvatanja artikulacije možemo posegnuti za metaforom društva kao jezika koju Hol smatra izuzetno plodonosnom (Hall, 2005f: 145). Za razliku od Laklaura koji celokupan društveni svet svodi na jezik i diskurzivne prakse (Laclau and Mouffe, 2001: 107), Hol smatra da ova metafora podrazumeva da su jezik i društveni totalitet izomorfni (Hall, 2005f: 146). Ovim se vraća na Sosira i njegovo shvatanje govora kao kombinovanja glasova na osnovu određenog sistema pravila koji čine ove kombinacije glasova smislenim (Sosir, 1989: 17–20). Artikulacija se na isti način može shvatiti kao praksa kombinovanja elemenata koja ove elemente uobličava u celinu u okviru koje svaki element dobija smisao koji pre nije imao. Ovo podrazumeva da smisao proističe iz relacija elemenata, a ne iz elemenata samih po sebi, skup relacija elemenata u celini se naziva struktura.

Pojam artikulacije Holu omogućava radikalno antiredukcionističko shvatanje društvenog totaliteta. On odbija da u okviru ovog totaliteta prida primat bilo kom elementu i insistira na relacijama kao determinišućim (Grossberg, 2005: 156). Zato se njegova teorija može videti kao teorija „ne-nužne (ne) korespodencije” (Grossberg, 2005: 156). Ovo podrazumeva da su odnosi između društvenih sfera konstruisani konkretnim praksama za koje Hol koristi pojam artikulacije (Hall, 1985: 95). Nikakva nužna povezanost ne postoji, već je društveni totalitet jedinstvo razlika i protivrečnosti čija se struktura stvara kroz konkretne istorijske procese u praksama artikulacije (Hall, 1985: 92).

Svojim shvatanjem društvenog totaliteta Hol odgovara na teorijsku i praktičnu potrebu za stvaranjem teorije koja će kulturnu sferu misliti sa relativnom autonomijom. On osigurava ovu autonomiju, tako što vidi „jedinstvo” društvenog totaliteta kao privremeno stanje nastalo praksom artikulacije (Hall, 2005f: 141). Artikulacione prakse pripajaju određene elemente totaliteta u specifičnu strukturu, vezama koje nisu nužne, te usled ovoga u različitim istorijskim periodima kulturna sfera može imati različite stepene autonomije (Hall, 2005f: 141). Holova teorijska perspektiva je usmerena na sagledavanje konkretno-istorijske specifičnosti artikulacionih praksi i načina na koji ove prakse formiraju odnose između ekonomske, političke i kulturne sfere (Grossberg, 2005: 156). Svaka od ovih sfera je nadodređena mrežom odnosa sa ostalim sferama u koju je postavljena artikulacionim praksama (Grossberg, 2005: 156). U okviru Holove teorije autonomija svake sfere je osigurana njegovim shvatanjem strukturalnog kauzaliteta. Ovaj vid uzročnosti podrazumeva da struktura društvenog totaliteta postavlja svaki element u specifične odnose sa ostalima. Ovi odnosi predstavljaju granice funkcionisanja svakog elementa, tj. okvire u kojima ovi elementi funkcionišu. Na taj način svaka sfera zadržava autonomni, interni, mehanizam funkcionisanja, ali odnosi sa ostalim sferama sačinjavaju kontekst u okviru koga ovaj mehanizam može da funkcioniše (Hall, 2005b: 44).

Takvim shvatanjem Hol dovodi do kraja Altiserovu ideju strukturalnog kauzaliteta, te rešava problematiku ekspresivne kauzalnosti ističući odnose između sfera kao determinišuće. Tokom predavanja na Univerzitetu u Ilinoisu Hol ilustruje to svoje shvatanje Marksovimi nalazima iz „Osamnestog Brimera”.

On pokazuje kako se usled specifičnog skupa političkih i ekonomskih faktora u Francuskoj 19. veka razvija kapitalizam. Postojanje širokog sloja seljaštva, neusklađenih sa kapitalističkim načinom proizvodnje, dovodi Luja Napoleona na vlast⁷. On potom razvija relativno autonoman aparat države⁸ koji dalje razvija kapitalistički način proizvodnje. Dakle, kompleksan skup faktora dovodi do razvitka države kao relativno autonomne sfere, što povratno utiče na ekonomsku bazu (Hall 2016: 95–96).

Svoju teoriju Hol naziva „marksizam bez garancija”. Pod ovim on podrazumeva kreiranje, u osnovi, marksističkog teorijskog sistema koji odstranjuje bilo kakve pretpostavke o nužnosti određenih oblika istorijskog kretanja ili društvenih odnosa. Hol ovo vidi kao otvoren teorijski sistem koji ne pretpostavlja bilo kakve ishode pri analizi društvene stvarnosti, već teoretičaru pruža pojmovne alate za analizu konkretno-istorijske stvarnosti (Hall, 2005b: 44). „Shvatanje ‘determinisanosti’ u terminima postavljanja granica, uspostavljanja parametara, definisanja prostora operacija, konkretnih uslova postojanja, ‘datosti’ društvenih praksi, pre nego u terminima potpune predvidljivosti određenih ishoda, je jedina osnova ‘marksizma bez garancija’. On uspostavlja otvoreni horizont marksističkog teoretisanja – determinisanost bez zagarantovanih ishoda. Paradigma savršeno zatvorenog, savršeno predvidljivog, sistema mišljenja je religija ili astrologija, ne nauka“ (Hall, 2005b: 44). Pojmom artikulacije Hol sjedinjuje strukturalističko viđenje jezika i marksističku teoriju društva, opisujući praksu artikulacije kao „kombinatoriku” koja u različitim periodima istorije uspostavlja drugačije relacije između društvenih sfera (Hall 2016: 65–66).

Taj pristup možemo razumeti kao marksizam na nižem nivou apstrakcije. Kako Hol ističe, Marks vrši svoje analize na nivou apstrakcije koji mu omogućava da poredi različite načine proizvodnje i uočava sličnosti i razlike između njih (Hall 2016: 89–90). Nasuprot tome, Hol je zainteresovan za analizu na nivou konkretno-istorijskog društva, te stoga razvija teorijski pristup koji uzima u obzir veliki broj faktora koji se na tom nivou prepliću. On odbija da niži nivo apstrakcije redukuje na viši, te razvija neredukcionistički pristup koji mu pruža uvid u složenost specifičnih istorijskih situacija. Sa druge strane, usled nivoa apstrakcije na kom operiše, Hol nije u mogućnosti da vrši široke istorijske komparacije, niti ikakva predviđanja istorijskog kretanja.

3. Kulturna praksa i način funkcionisanja ideologije

Pošto smo ocrtali Holovo shvatanje društvenog totaliteta, okrenućemo se njegovom određenju kulture i autonomnih mehanizama njenog funkcionisanja u okviru ovog totaliteta. Ovo nas direktno vodi ka njegovoj teoriji ideologije. Holov glavni odmak od klasičnog marksističkog shvatanja ideologije se može

7 Hol tvrdi da su seljaci glasali za Napoleona iz „ideoloških“ razloga koji nisu bili prost efekt njihovog ekonomskog položaja, ističući time ulogu ideologije (Hall 2016: 95).

8 Hol ističe značaj relativne autonomije države ne bi li pokazao da ona nije samo efekat sfere klasne borbe.

formulisati kao prelaz od negativnog ka neutralnom viđenju. U negativnom shvatanju ideologija se koncipira kao distorzija ili inverzija stvarnosti, tj. kao pogled na svet koji sakriva fundamentalnu istinu koja se nalazi iza njega. Za razliku od ovoga, neutralno shvatanje izjednačava ideologiju sa pogledom na svet određene društvene grupe (Larrain, 2005: 46). U ovom smislu, Hol odustaje od marksističkog viđenja ideologije kao “misli vladajuće klase” (Marks i Engels, 1989: 393–394) i proširuje je, u Altiserovom maniru, na sve pripadnike nekog društva.

Ovaj prelaz se drugačije može formulisati kao prelazak sa epistemološkog na ontološko viđenje fenomena ideologije. Naime, u „Nemačkoj ideologiji” Marks i Engels ideologiju koncipiraju kao epifenomen proizvodnih odnosa. Tačnije vide ideologiju kao svest društva – u kome određena klasa dominira u okviru ekonomske baze – o samom sebi (Marks i Engels 1989: 394). Ideologija je epistemološki fenomen usled činjenice da u ovakvoj koncepciji ostaje vezana za ravan reprezentacije, ona je način na koji društvo predstavlja sebe svojim članovima (Glynos, 2001: 195–198). Redukcionizam se ovde ogleđa u tome što ideologija reprezentuje u simboličkoj sferi odnose u ekonomskoj, ali na izobličen način. Ovo viđenje ne odgovara Holovoj ideji društvenog totaliteta, jer ideologija gubi svoju autonomiju. Nasuprot epistemološkom, ontološko viđenje ideologije podrazumeva da ona aktivno ulazi u odnos sa ostalim elementima društvenog totaliteta. U okviru ovog totaliteta ona aktivno utiče u strukturisanju društvene stvarnosti, te više nema ulogu reprezentacije već stoji ravnopravno sa ostalim praksama (Glynos, 2001: 197–198).

Kroz ovakvo pozicioniranje ideologije Hol teži da ustanovi njene autonomne mehanizme funkcionisanja, kao i ulogu u strukturisanju društvenog totaliteta. Nadovezujući se primarno na Altisera, on tvrdi da je primarna uloga ideologije da pruži društvenim grupama sredstva za razumevanje društvene stvarnosti (Hall, 2005b: 25–26; Đorđević, 2009: 59–60). Ideologija se za njega sastoji od svih ideja, koncepata, metafora, jezika i predstava, koje društvene grupe koriste zarad razumevanja sopstvenog mesta u društvenom svetu (Hall, 2005b: 25–26). Ovakvo shvatanje ideologiju koncipira kao realnu „materijalnu silu” usled toga što ima uticaj na delanja društvenih grupa (Hall, 2005b: 46) i ima ulogu vodilje kroz društveni svet (Hall, 2005b: 26). Ideologija je „prizma” kroz koju društvene grupe grade sliku sveta i svog iskustva u njemu (Đorđević, 2009: 60–61). Ovako shvaćena ona aktivno utiče u procesu strukturacije različitih praksi i društvenog totaliteta kao takvog⁹.

Nadalje ćemo pokušati da ocrtno način na koji, prema Holu, ideologija funkcioniše kao i njen odnos sa praksom kulture. Prvo ćemo prikazati interni mehanizam funkcionisanja ideologije, a potom ćemo se fokusirati na način na koji postiže svoje efekte. Ova podela se zasniva na Holovom viđenju tri glavne osobine ideologije: (1) ona se sastoji od koncepata artikulisanih u lance značenja, (2) ona ima ne-individualan i nesvestan karakter, (3) ona formira subjekte (Hall, 1995: 18–19). Prva osobina se odnosi na interni mehanizam ideologije, a druga i treća na njene efekte.

9 Najbolji primer Holovog pokušaja da prikaže ovaj aktivan uticaj ideologije u okviru društvenog totaliteta je njegova analiza tačerizma (Hall, 1988: 38–57)

a) *Kulturna praksa i interni mehanizam ideologije*
– *kodirani lanac ekvivalencije*

Kultura je, za HOLA, jedna od praksi u okviru društvenog totaliteta, a njen zadatak je kreiranje značenja (Hall, 2005c: 63). Ona je, dakle, skup već postojećih značenja, ali i praksa kreiranja novih, kao i praksa cirkulacije značenja kroz društveni totalitet i među pripadnicima društva (Hall, 1997: 18). U ovom shvatanju kulture HOLA kombinuje Altiserovo viđenje prakse sa Laklauovim konceptom „slobodnolebdećeg označitelja” (Laclau and Mouffe, 2001: 113). Pod ovim Laklau podrazumeva koncepte čije značenje još uvek nije određeno, ovo su prazni označitelji koji dobijaju značenje tek kroz proces artikulacije sa drugim označiteljima u šire celine (Laclau and Mouffe, 2001: 127). Laklau ovu ideju razvija na osnovu Deridinog koncepta *difference*-a, koji podrazumeva da označitelj nikada ne odgovara nekom označenom, već značenje nastaje kroz konstantno „klizanje” označitelja ka drugim označiteljima. Značenje postaje neuhvatljivo, jer se konsantno odlaže kroz ovu međupovezanost konceptata (Derrida, 1981: 8). Ovo znači da slobodnolebdeći označitelji nemaju fiksno značenje u predartikulisanoj formi zbog toga što ono biva konstatno odlagano kroz proces *difference*-a. Upravo u ovoj tački na scenu stupa praksa artikulacije u sferi kulture. Prema Holovom mišljenju, kultura se sastoji od praksi artikulisanja ovih označitelja u šire celine kroz koje oni dobijaju fiksno značenje, praksa njihove artikulacije je praksa privremenog zaustavljanja *differance*-a (Hall, 2005c: 63). Slobodnolebdeći označitelji su materijal na kome se praksa kulture obavlja (Opštost I), a značenje je njen produkt (Opštost III). U skladu sa Altiserovim viđenjem prakse postavlja se pitanje šta u njoj čini Opštost II, tj. sredstvo vršenja kulturne prakse?

U ovoj tački dolazimo do ideologije i njenog internog mehanizma. Pod internim mehanizmom HOLA podrazumeva unutrašnji proces na osnovu kojeg funkcioniše ideologija, tačnije kako ideologija funkcioniše u sopstvenim okvirima, odvojeno od njenih efekata. U svom određenju ideologije HOLA ponovo poseže za pojmom artikulacije, kao glavnim pojmom kojim objašnjava funkcionisanje nekog fenomena. Artikulacija se u ovom slučaju odnosi na međusobno pripajanje različitih konceptata, koji se artikulišu zarad konstruisanja smislene celine, tj. ideologije (Hall, 1995: 18). Ideologija je, takođe, kompleksna struktura međusobno povezanih elemenata. Ona pruža elementima od kojih se sastoji značenje time što ih povezuje u „lanac ekvivalencije”. Lanac ekvivalencije je Laklauov pojam, koji HOLA koristi sinonimno sa pojmom lanca značenja. Pod ovim oni podrazumevaju praksu artikulacije konceptata u širu celinu koja ovim konceptima daje distinkitivno značenje koje oni prethodno nisu imali (Laclau and Mouffe, 2001: 127–134; Hall, 2005g: 18–19; Hall, 2005c: 74). Vidimo da i u ovom slučaju celina ima primat nad svojim elementima. HOLA se ovde okreće sovjetskom semiologu Bahtinu, da bi bolje osvetlio svoju perspektivu. Bahtin tvrdi da je ideologija inherentno značenjski fenomen, a znak je osnovna jedinica ideologije (Bahtin, 1980: 45). Aspekt Bahtinove teorije, koji najviše zanima HOLA je njegov pojam „višeznačnosti” znaka. Ovaj pojam označava svojstvo svakog znaka, a time i reči ili koncepta, da u svom okviru „prelama” različite „stvarnosti”

tj. njegovu mogućnost da bude deo različitih ideologija¹⁰ (Bahtin, 1980: 17). Možemo reći da ideologija kao značenjska celina nadodređuje pojedinačne koncepte koji je čine.

Ideologija dakle funkcioniše kroz artikulacione prakse, tako što pripajanjem koncepata proizvodi značenje. Hol je ovde dosledni strukturalista i ističe da je značenje svojstvo strukturnih relacija, tj. ne nalazi se u samom konceptu nego u odnosima između koncepata u okviru ideologije (Hall, 2005c: 66–67). Artikulaciona praksa se ovde može videti kao proces privremenog stabilizovanja slobodnolebdećih označitelja i njihovo postavljanje u određen odnos po specifičnom principu zarad stvaranja značenja i postizanja ideološkog efekta. Osnovni mehanizam ideologije se, u Holovom radu, može odrediti kao „kod” kojim se artikulacione prakse vode prilikom njenog konstruisanja, tj. tokom kombinovanja slobodnolebdećih označitelja. Hol se ovde okreće komunikologu Veronu koji ideologiju određuje kao: „sistem pravila kojim se generišu značenjske celine” (Hall, 2005c: 67; Veron, 1971: 68). Interni mehanizam ideologije se može videti kao vrsta algoritma koja određuje način kombinovanja različitih koncepata u lance značenja. Lanac značenja je ishod ovog kombinovanja i predstavlja strukturu ideologije koja nadodređuje njene pojedinačne elemente.

b) Efekat ideologije – kreacija subjekta kroz interpretaciju

Pošto smo ustanovili interni mehanizam ideologije, prećićemo na njene efekte. Za Holu ideologija ima izrazito nadindividualni karakter. Pod ovim mislimo da je on koncipira kao autonomni mehanizam, nezavistan od delanja pojedinaca. Ovakvo viđenje Hol preuzima od Altisera, ali i od Fukoa koji na sličan način koncipira funkcionisanje moći. Oba ova autora shvataju ideologiju i moć kao mehanizme koji prethode subjektima i imaju sopstvenu logiku¹¹ (Altiser, 2009: 64; Fuko, 1982: 83–92). Subjekt se kod njih shvata kao efekat ovih mehanizama, te kao takav nema uticaja na njihovo funkcionisanje. Kao što ćemo videti, Hol ovakvu koncepciju usvaja u potpunosti i tvrdi da pojedinci bivaju formirani u subjekte u okviru ideologije, te da jedino u njenim okvirima mogu formulisati sopstvena razumevanja sveta i namere, a posledično i delanja. Nadalje ćemo se upravo pozabaviti ovim procesom formiranja subjekta u njegovoj teoriji.

Pored standardnih referenci na Altisera i Gramšija, u razvitku ovog aspekta svoje teorije Hol se oslanja i na radove Fukoa, kao i na psihoanalizu, pre svega

10 Da bi ilustrovao ovaj princip, Hol daje primer pojma „slobode“. Naime, u liberalizmu ovaj pojam je artikulisan sa idejom slobodnog tržišta i koncipiran je kao stanje pojedinca, dok je u socijalističkoj ideologiji sloboda kategorija koja se odnosi na šire kolektive (Hall 1995: 18–19).

11 U težnji da po svaku cenu izbegne pozivanje na marksizam, Fuko odbacuje marksističku teoriju ideologije svodeći je isključivo na ortodoksno shvatanje poput onog iz „Nemačke ideologije“ (Fuko 2010: 121). Usled toga što se Fuko ne osvrće na Altiserovo viđenje ideologije, Hol ih sa pravom može kombinovati, s obzirom da oba autora proizilaze iz iste, strukturalističke, tendencije.

na rad Žaka Lakana. On i u ovoj tački poseže za pojmom artikulacije ne bi li povezao ideologiju sa procesom formiranja subjektivnosti. Da bi u ovom uspeo, Hol uvodi pojam „identiteta” kao mehanizma kroz koji ideologija formira subjekte. Pojam identiteta ovde igra ulogu “prošivka” (Lakan, 1983), tj. tačke kroz koju ideologija i subjekt bivaju artikulisani (Hol, 2001: 229).

Za Hala ideologija postiže efekat formiranja subjekta kroz proces interpretacije. Da bi nam ovo bilo jasnije, moramo se podsetiti da on ideologiju vidi kao značenjsku celinu artikulisanih označitelja. Ova celina ima diskurzivnu tj. tekstualnu prirodu i artikulisana je određenim internim kodom koji je strukturise. Pojedinač¹² pri susretu sa određenom ideologijom interpretira njen značenjski sadržaj i u ovom trenutku počinje proces “interpelacije”. Ovaj pojam razvija Altiser, preuzimajući ga od Lakana (Lakan, 1983: 5–13) i pod njim podrazumeva proces kreiranja subjekta od strane ideologije (Altiser, 2009: 68). Za Hala je Altiserovo određenje ovog pojma problematično jer je previše mehanicističko. Pod ovim on smatra da Altiser proces interpelacije misli previše uprošćeno i jednostrano, što ima za posledicu da se interpelacija vidi kao mehanički proces uvođenja pojedinaca u ideologiju. Prema Altiseru, pojedinci postaju subjekti automatski i uvek na isti način, pri svakom susretu sa ideologijom, interpelacija je uvek uspešna i jednolična (Hol, 2001: 220–221). Da bi ovakvu koncepciju reformulisao i otklonio njene nedostatke, Hol uvodi kategoriju identiteta i usled toga tvrdi da se interpelacija može drugačije nazvati “identifikacija” (Hol 2001: 221).

Interpelacija putem identiteta podrazumeva da ideologija, u formi diskursa ili teksta, teži da postavi pojedinca u specifičnu poziciju pri procesu interpretacije. Ovo je pozicija sa koje pojedinac uviđa u ideološkom tekstu isti smisao kao onaj koji je artikulacionim praksama formiran u lancu ekvivalencije. Ovu poziciju Hol naziva “identitetom”. Identitet je specifičan položaj u koji ideologija postavlja svoje interpretatore ne bi li ih navela na željenu interpretaciju. Interpelacija identitetom, za Hala, funkcioniše poput Lakanove ideje o formiranju subjektivnosti kod deteta tokom onoga što naziva “fazom ogledala”. Lakan koristi metaforu deteta koje prepoznaje sopstveni odraz u ogledalu, da bi objasnio formiranje ega kao poistovećivanje sopstva sa prethodno formulisanom slikom (Lakan, 1983: 6). On tvrdi da nam ova slika pruža doživljaj potpunosti našeg sopstva, te sebe počinjemo da doživljavamo kao zaokruženu celinu ličnosti (Lakan, 1983: 7). Na isti način ideologija sadrži prethodno formiranu poziciju identiteta u koju teži da smesti pojedinca. Za Hala, zauzimanje ove pozicije ima za posledicu da pojedinac u toku interpretacije ideološkog teksta internalizuje ideološki kod. Drugim rečima, on internalizuje metod putem kojeg ideologija strukturise međuodnose između koncepata. Ako je ovaj proces uspešan, pojedinac postaje subjekt određene ideologije (Hall, 2005c: 68).

12 Koristimo pojam „pojedinač”, a ne „subjekt” pošto, iz analitičkih razloga, pretpostavljamo ideološki neformiranog pojedinca, što je, takođe, i za Altisera bila fikcija za koju je tvrdio da u realnosti ne postoji jer su pojedinci uvek-već subjekti neke ideologije (Altiser, 2009: 71).

Navedeni proces interpelacije ima za rezultat formiranu ideološku subjektivnost, koja za Hola sadrži tri funkcije: epistemološku, ontološku i subjektivacionu.

- Epistemološka funkcija podrazumeva da subjekt, internalizacijom ideološkog koda, dobija matricu koja mu omogućava da razume svet u kome se nalazi. Ova matrica se sastoji od metoda pravljenja lanaca ekvivalencija između koncepata. Drugim rečima, ona omogućava subjektu da pronalazi značenja u različitim konceptima sa kojima dolazi u dodir, ali i različitim događajima u realnom svetu (Hall, 2005b: 26). Ova funkcija sadrži još dublju dimenziju koja se nadovezuje na sledeću, ontološku. Prema Holu, svaka ideologija je ograničena društvenim kontekstom u kome se nalazi, tačnije formirana je u artikulaciji sa ostalim elementima društvenog totaliteta (Makus, 1990: 505). Usled svog mesta u ovom totalitetu ostali elementi joj pružaju koncepte, ali i realne procese i događaje kojima ona pridaje značenje. Drugim rečima, ostali elementi društvenog totaliteta u zavisnosti od načina artikulisanosti ideologije sa njima pružaju prvobitni materijal za kulturnu praksu artikulacije. U ovom odnosu ideologije sa ostalim elementima nastaje specifična "problematika". Ona se sastoji od celokupnog skupa pitanja i problema koje je moguće formulisati o društvenom totalitetu u kome se subjekti ideologije nalaze, kao i od ukazivanja na poželjne i nepoželjne odgovore na njih (Altise, 1971: 57). Tačnije, epistemološka funkcija podrazumeva aktiviranje kulturne prakse kreiranja značenja putem ideološkog koda, što subjektu omogućava razumevanje ostatka društvenog totaliteta
- Druga funkcija je ontološka i pod njom mislimo da internalizacija ideološkog koda omogućava pojedincima da postanu delatni subjekti. Tačnije, internalizovana matrica omogućava formulaciju smislenih iskaza od strane subjekata, ali takođe i formiranje namera i delanja (Hall, 1995: 19). Ovde ideologija dobija ulogu "društvene veze" usled toga što subjektima pruža mogućnost artikulacije smislenih iskaza, te time omogućava komunikaciju između njih (Hall, 1995: 19). Hol se eksplicitno nadovezuje na Gramšija i tvrdi da pri vršenju svog efekta ideologija formira zajednički, grupni, „zdrav razum”. Njega čini skup pretpostavki koje članovi grupe uzimaju „zdravo za gotovo” i koje čine uslov njihovog zajedničkog delanja i komunikacije (Hall, 2005c: 68–69; Gramši, 1959: 342–343). Holov ideološki kod i Gramšijev zdrav razum ovde postaju sinonimi. Ontološka funkcija ideološke subjektivnosti se ogleda u tome što omogućava stvaranje društvenih grupa, te time i njihovo delanje. Kada su u pitanju oblici delanja ova funkcija se neposredno nadovezuje na prethodnu, tačnije na pojam "problematike". Formiranjem jedinstvene problematike ideologija subjektima pruža okvir za delanje. Ona ovo vrši tako što im omogućava uočavanje različitih problema koji zahtevaju njihovu akciju, ali i ukazivanjem na poželjne i nepoželjne oblike ove akcije.

- Predmet subjektivacione funkcije je odnos subjekata ideologije prema sopstvenoj subjektivnosti. Ovde Hol tvrdi da subjekti ideologije doživljavaju svoja tumačenja, delanja i iskaze kao nešto što potiče iz „unutrašnjosti njihovog bića” (Hall, 1995: 19). To je za njega iluzija i može se videti kao efekat ideologije kojim ona prikriva sopstveno dejstvo. Pomenuli smo da je za Hologa ideologija prevashodno nesvestan fenomen (Hall, 1995: 19). Ovde se on nadovezuje na Lakana i njegovu tvrdnju da je nesvesno uređeno po principu jezika te da ono kreira značenja, ali je ovaj proces nedostupan subjektovoj refleksiji (Lakan, 1983: 39). Ideološki kod funkcioniše prema istom principu, tj. postoji van nivoa svesti subjekata kao jedinstvena “gramatika” njihovog delanja. Ovo ima retroaktivnu posledicu, a to je stvaranje doživljaja jedinstvenog sopstva kod subjekata. Prema Hologu ovo odgovara Fukoovom pojmu “tehnologije sopstva”, kao i pojmu “performativnosti” u radu Džudit Batler (Hol, 2001: 228). Oba autora pod ovim pojmovima podrazumevaju izvestan broj heterogenih praksi čiji je učinak doživljaj jedinstvenog sopstva koje se pogrešno prepoznaje kao njihov uzročnik (Fuko, 2014: 81; Butler, 2000: 30–38). Ove prakse su ponovljive i funkcionišu prema principu citatnosti (Batler 2001: 27–32). Princip citatnosti znači da se ideološki kod koristi konstantno, pri različitim vrstama delanja, te da se prakse koje se njime vode mogu videti kao njegova “citiranja”. Ove prakse dobijaju jedinstvo kroz citiranje ideološkog koda, dok subjekti pogrešno smatraju da je ono postignuto jedinstvenim sopstvom koje ove prakse uzrokuje (Hol, 2001: 228–229). Doživljaj sopstva se onda može videti kao konstatno reprodukovan svakom praksom citiranja.

Ove funkcije sačinjavaju matricu ideološke subjektivnosti, tj. ukupnost efekata ideološke interpelacije. Dok je za Altisera interpelacija jednosmeran proces putem kojeg ideologija jednom za svagda formira pojedinca u subjekta, za Hologa se ovaj proces konstatno reprodukuje. Prema Hologu interpelacija se ponavlja pri svakom susretu pojedinca sa ideološkim tekstom. Ako se okrenemo njegovom pojmu artikulacije, možemo reći da se praksa artikulacije pojedinca i ideologije reprodukuje pri svakom njihovom susretu. Ovde ponovo uočavamo značaj pojma artikulacije u Holovoj teoriji kojim on redukuje rigidnost Altiserovog shvatanja interpelacije. Hol ovo postiže uvođenjem pojma identiteta kao proživka koji artikulira pojedinca sa ideologijom. Pojam identiteta implicira da se svaki susret pojedinca sa ideološkim tekstom može videti kao ponovni proces interpelacije usled ponavljanja interpretacije samog teksta. Ovakvo shvatanje Hologa navodi da subjekta shvata kao “decentriranog”, što znači da ga u različitim periodima formiraju različite ideologije od kojih nijedna nema primat (Hall, 1995: 19). Ovakvo shvaćen proces interpelacije implicira da se formiranje subjekta konstantno ponavlja, te se samo njegovo postojanje bolje može shvatiti kao neprekidni proces subjektivacije (Butler, 1997: 2).

4. Kritika Holove teorije ideologije – objektivnost i naučna analiza

Poslednji osvrt na Holovu teoriju ideologije bi zahtevao da ukažemo na njene moguće nedostatke. Holov kritičar i saradnik Horhe Larain (Jorge Larrain) je njegovoj teoriji ideologije uputio kritiku koja Holu stavlja rame uz rame sa postmodernim autorima, poput Liotara (Lyotard) i Bodrijara (Baudrillard) (Larrain, 2005: 62–63). Larain tvrdi da je Hol, odustajući od marksističkog pojma “lažne svesti”, odbacio prosvetiteljski ideal racionalnosti shvaćene kao mogućnost objektivnog naučnog proučavanja stvarnosti (Larrain, 2005: 62–63). Prema njemu se ovo ogleda u Holovom totalizujućem viđenju ideologije koje negira bilo kakvu mogućnost izlaska iz njenih okvira. Ovakvo stanovište za Laraina znači da se društvo svodi na niz međusobno nesamerljivih jezičkih igara, koje usled različitih aksioma i kriterijuma istine ne mogu biti upoređivane u odnosu na neki zajednički, objektivni, kriterijum (Larrain, 2005: 62). Ovim putem, Larainova kritika optužuje Holu za odbacivanje kriterijuma objektivnosti, a posledično i svake pretenzije ka naučnosti (Larain, 2005: 61). Iz Larainove perspektive Holova teorija ideologije bi morala da svede nauku na, još jedan u nizu, jednako validnih pogleda na svet.

Zanimljivo je primetiti da se sam Hol osvrće na nedostatke svoje teorije u intervjuu datom 1984. godine, u kom dolazi do istih zaključaka kao i Larain. On priznaje da njegovo totalizujuće shvatanje ideologije sadrži u sebi epistemološki problem zato što dolazi u sukob sa načelom objektivnosti: “...mislim da smo, u tom smislu, svi u ideologiji. Nema mesta izvan – potpuno izvan – ideologije, sa kojeg ne bi imali nikakav ulog u analizi...koju vršimo...” (Hall, 1984: 11). Naime, Holovo shvatanje ideologije podrazumeva da subjekt kao takav postoji samo u njenim okvirima, usled ovoga on usvaja Altiserovu tvrdnju da “ideologija nema spoljašnjost” (Altiser, 2009: 71). Spoljašnjost bi ovde implicirala hipotetičku poziciju u kojoj bi individua mogla da uzme oblik subjekta, a da istovremeno izbegne ideološku interpelaciju. Drugim rečima, ovo je pozicija naučne objektivnosti i jedino iz ovakve pozicije bi ideologija mogla da se proučava potpuno nepristrasno. Jasno je, Hol smatra da je ovakva pozicija nemoguća, pošto njegova teorija tvrdi da pojedinac može biti delatni subjekt i razumeti svet u kojem se nalazi jedino putem usvajanja određenog ideološkog koda. Ovo važi i za samog naučnika, tj. onoga ko analizira određeni ideološki tekst.

Kao rešenje date kontradikcije, Hol ovde nudi dva moguća rešenja: teorijsku analizu i inter-ideološko simptomatičko čitanje. Prvo rešenje podrazumeva da se ideologiji pristupa pomoću teorije (Hall, 1984: 11). Teoriju Hol vidi kao skup pojmova i kategorija koji nastaje sa daleko većom pažnjom i refleksivnošću. Iz ovog razloga ona je u stanju da u velikoj meri izbegne zdravorazumske pretpostavke, tj. ideologiju. Naravno, on priznaje da ni teorija ne može biti potpuno očišćena od pretpostavki niti da potpuno izbegne njihovo ugrađivanje u analitički postupak, ali ona je ovoga svesna što joj omogućava da kasnije uoči njihov efekat na rezultate analize¹³. Dakle, u skladu sa svojom perspektivom, Hol

13 Pošto Hol priznaje ulogu refleksivnosti, a ako uzmemo u obzir da refleksivnost može biti isključivo delo subjekta, nameće se zaključak da Hol subjektu priznaje mogućnost ograničenog otklona od ideologije kroz refleksiju o sopstvenim ideološkim pretpostavkama.

smatra da ni teorija ne može izaći izvan ideologije, ali nije u istoj ravni sa ostalim ideološkim diskursima (Hall, 1984: 11). Drugi metod podrazumeva sagledavanje jedne ideologije iz perspektive druge, što Hol razvija inspirisan Altiserovom idejom “simptomatičnog čitanja” (Hall, 1984: 11–12, Althusser, 1975: 32). Naime, za Hola, kako on tvrdi, nije važno: “šta ideologija kaže, kao što obično mislimo, već šta ne govori, šta ne može da kaže, šta sistematski uklanja” (Hall, 1984: 11–12). Prema njegovim tvrdnjama, sagledavanje određenog ideološkog teksta iz perspektive drugačije ideologije nam upravo omogućava da u ovom tekstu pronađemo navedene potisnute i prećutane pretpostavke¹⁴. Za Hola se upravo u ovim zdravorazumskim pretpostavkama krije ideološki sadržaj.

Hol je potpuno svestan epistemoloških problema koje sa sobom nosi njegov koncept ideologije. On odustaje od ideje potpune izvesnosti u naučnom istraživanju, s obzirom da je u njegovoj koncepciji i sam naučnik “uvek-već” subjekt ideologije. Stoga, on nikada ne može potpuno otkloniti sopstvene ideološke pretpostavke, jer se na njima zasniva mogućnost njegove egzistencije kao subjekta. Iako je potpuna izvesnost nedostižna, Hol polaže veru u teorijski rad, tj. u mogućnost naučnika da izgradi teorijske koncepte kojima bi što objektivnije analizirao ideološke tekstove. Kao što sam tvrdi, takav poduhvat je moguć samo uz veliku količinu refleksije. Dakle, za Hola je preduslov objektivne analize ideologije refleksija naučnika o sopstvenim ideološkim pretpostavkama, što bi mu omogućilo da ih što manje unosi u teoriju. Usled toga on poduhvat naučne analize ideologije sagledava kao konstantnu težnju ka objektivnosti uz pomoć refleksije kao glavnog sredstva.

Holova teorija, dakle, sadrži kontradikciju usled potpunog sjedinjenja subjekta i objekta naučnog istraživanja. S obzirom da subjekt može postojati jedino kao interpeliran kroz određenu ideologiju, naučnik je samim tim uvek-već objekt sopstvenog istraživanja ideologije. Ovo je teorijska kontradikcija koje je Hol svestan i priznaje njenu nerešivost. Jedino rešenje koje mu usled toga preostaje je da pozove na refleksiju one koji odluče da primenjuju njegovu teoriju. Stoga, Holov rad možemo videti kao apel društvenim naučnicima za intelektualnu skromnost u vidu odustajanja od težnje ka krajnjim istinama o društvenom svetu i potpunim izvesnostima naučnog poduhvata.

5. Zaključna reč

Holova teorija nastaje tokom šezdesetih godina, u periodu preobražaja levice kroz inkorporaciju pomenutih manjinskih pokreta u njene redove. Promena u političkoj sferi je zahtevala adekvatnu adaptaciju na teorijskom polju, na šta odgovaraju studije kulture sa Holom kao pionikom. On se ispostavlja kao odličan kandidat za taj poduhvat usled životnog iskustva koje ga usmerava ka antiesencijalizmu i antiredukcionizmu. To ga čini pogodnim za razvoj teorije koja bi kulturu konceptualizovala kao autonomnu, što je bila nužnost koja je u

14 Hol tvrdi da je ovaj metod analize moguć usled toga što postoje preklapanja između različitih ideologija, što omogućava subjektima određene ideologije da razumeju ideološke tekstove kodirane drugačijim ideološkim kodom (Hall, 1984: 11).

teorijsku sferu dospela iz društveno-političke stvarnosti. Hol uspešno odgovara na taj izazov, te razvija teoriju koja uspeva da održi marksističku osnovu, a kulturi omogućiti relativnu autonomiju. Ovim on novonastaloj levlci pruža teorijski alat prilagođen novim političkim potrebama, ali istovremeno začinje novo teorijsko polje koje nazivamo studije kulture (Hall, 2005a: 264).

Njegova teorija ipak pati od određenih nedostataka. Svojom teorijom ideologije Hol dovodi do krajnosti ideju o jedinstvu subjekta i objekta naučnog saznanja. Usled takve pozicije Hol nije u stanju da konstruiše krajnji epistemološki kriterijum objektivnosti. Svojim "marksizmom bez garancija" on odustaje od traganja za zakonima istorijskog kretanja i fokusira se na proučavanje istorijskih okolnosti na nivou konkretno-istorijskog društva. Zaključujemo da se Holova teorija može videti kao set koncepata i teorijsko-metodoloških alata namenjenih proučavanju aspekata društva u njihovim konkretnim okolnostima. Stoga ona omogućava da se u velikoj meri uzme u obzir kompleksnost i kontigentnost društvenih faktora koji postoje na tom nivou istraživanja.

6. Literatura

- Althusser, Louis, 1975, *Od Kapitala do Marksove filozofije*, u: Althusser, Louis i Balibar, Etienne, (ur.). *Kako čitati Kapital*, Zagreb: Centar za Kulturnu delatnost
- Althusser, Louis, 1975, *Predmet Kapitala*, u: Althusser, Louis i Balibar, Etienne, (ur.). *Kako čitati Kapital*, Zagreb: Centar za Kulturnu delatnost
- Altise, Luj, 1971, *Za Marksa*, Beograd: Nolit
- Altiser, Luj. 2009. *Ideologija i Državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos
- Bahtin, Mihail. 1980. *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit
- Butler, Judith, 1997, *The Psychic Life of Power*, Stanford: Stanford University Press
- Batler, Džudit, 2001, *Tela koja nešto znače*, Beograd: Samizdat B92
- Butler, Judith, 2000, *Nevolje sa rodom*, Zagreb: Ženska infoteka
- Derrida, Jacques, 1981, *Positions*. Chicago: The University of Chicago Press
- Drajfus, Hjubert L. i Rabinov, Pol, 2017, *Mišel Fuko iza strukturalizma i hermeneutike*, Novi Sad: Mediteran publishing
- Dorđević, Jelena, 2008, *Postkultura*, Beograd: Clio
- Fuko, Mišel, 1982, *Istorija seksualnosti – volja za znanjem*, Beograd: Prosveta
- Fuko, Mišel, 2012, *Moć/znanje*, Novi Sad: Mediteran
- Fuko, Mišel, 2014. *Tehnologije sopstva*, Loznica: Karpos
- Glynos, Jason, 2010, The grip of ideology: A Lacanian approach to the theory of ideology, *Journal of Political Ideologies*, god. 6, br. 2: 191–214
- Gramši, Antonio, 1959, *Izabrana dela*. Beograd: Kultura
- Grosberg, Lawrence. 2005. History, politics and postmodernism: Stuart Hall and cultural studies, u Morley, David and Chen, Huan – Ksing (ur.). *Stuart Hall, Critical Dialogues in Cultural Studies*. London: Routledge

- Hall, Stuart, 1977, Rethinking the 'Base and Superstructure' Metaphor, u: Bloomfield, Jon (ur.), *The Communist University of London: Papers on Class, Hegemony and Party*, London: Lawrence and Wishart
- Hall, Stuart, 1984, The Narrative Construction of Reality, *Southern Review*, god. 17, br. 1: 3–17
- Hall, Stuart, 1987, Minimal Selves, u: Appignanesi, Lisa (ur.). *Identity: The Real Me*. London: The Institute for Contemporary Arts
- Hall, Stuart i Chen, Huan-Ksing, 2005, The formation of a diasporic intellectual: an interview with Stuart Hall, u: Morley, David i Chen, Huan-Ksing (ur.), *Critical dialogues in cultural studies*, London: Routledge
- Hall, Stuart, 2005, Cultural studies and its theoretical legacies, u: Morley, David i Chen, Huan-Ksing (ur.), *Critical dialogues in cultural studies*, London: Routledge
- Hall, Stuart, 1985, Signification, Representation, Ideology: Althusser and the Post – Structuralist Debates, *Critical Studies in Mass Communication*, god. 2, br. 2: 91 – 114
- Hall, Stuart. 1988. The Toad in the Garden: Tacherism amog the Teorists, u Nelson, Cary and Grosseberg Lawrence (ur.). *Marixsm and the Interpretation of culture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press
- Hall, Stuart. 1995. The Whites of Their Eyes, u: Dines, Gail and Humez, Jean M. (ur.). *Gender, Rase and Class in Media*. London: Sage Publications
- Hall, Stuart, 1997, The Work of Representation, u: Hall, Stuart (ur.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London: SAGE Publications
- Hall, Stuart, 2005, Cultural studies and its theoretical legacies, u: David and Chen, Huan – Ksing (ur.). *Stuart Hall, Critical Dialoges in Cultural Studies*. London: Routledge
- Hall, Stuart. 2005. The Problem of Ideology, Marxism Without Gurantees, u: Morley, David and Chen, Huan – Ksing (ur.). *Stuart Hall, Critical Dialoges in Cultural Studies*. London: Routledge
- Hall, Stuart. 2005. The rediscovery of 'ideology'; return of the repressed in media studies, u: Hall, Stuart Hobson, Dorothy Lowe, Andrew Willis, Paul (ur.). *Culture, Media, Language*. New York: Routledge
- Hall, Stuart and Grossebrg, Lawrence. 2005. On postmodernism and articulation, u Morley, u: David and Chen, Huan – Ksing (ur.). *Stuart Hall, Critical Dialoges in Cultural Studies*. London: Routledge
- Hall, Stuart, 2005, Cultural Studies and the Centre: some problematics and problems, u: Hall, Stuart Hobson, Dorothy Lowe, Andrew Willis, Paul (ur.). *Culture, Media, Language*. New York: Routledge
- Hol, Stjuart. 2001. Kome treba „identitet“?. Reč. vol 64: 215–233
- Hol, Stjuart i Dusini, Matlas 2012, Na granicama se i dalje patrolira, intervju sa Stjuartom Holom, u: Aničić, Dejan (ur.), *Fragmenta Philosophica I*, Loznica: Karpos

- Hall, Stuart, 2016, *Cultural Studies 1983*, London: Duke University Press
- Hol, Stjuart, 2017, *Mediji i moć*, Loznica: Karpos
- Jay, Martin. 1984, *Marxism and totality*, Los Angeles: University of California Press
- Laclau, Ernesto. 1977. *Politics and ideology in Marxist theory: capitalism – fascism – populism*. London: NLB
- Laclau, Ernesto. Mouffe, Chantal. 2001. *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso
- Lakan, Žak, 1983, *Spisi*. Beograd: Prosveta
- Larrain, Jorge, 2005, Stuart Hall and the marxist concept of ideology, u Morley, David and Chen, Huan – Ksing (ur.). *Stuart Hall, Critical Dialogues in Cultural Studies*. London: Routledge
- Makus, Anne. 1990. Stuart Hall's Theory od ideology: A Frame for Rhetorical Criticism. *Western Journal of Speech Communication*. br. 54: 495 – 514
- Marks, Karl i Engels, Fridrih, 1989, *Rani radovi*, Zagreb: Naprijed
- Procter, James, 2004, *Stuart Hal.*. London: Routledge
- Sosir, Ferdidnand de, 1989, *Opšta lingvistika*, Beograd: Nolit
- Veron, Eliseo. 1971. Ideology and Social Sciences: A Communicational Approach. *Semiotica*, vol. 3: 59 – 76